

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	
Изходящ №	дата 201 г.
Входящ № 300	дата 26.08 201 г.
София 1113, бул. Шипченски проход № 52, бл. 17 тел.: 02/ 979 29 98 ; факс: 02/ 870 21 91	

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Даниел Вачков, Институт за исторически изследвания при БАН

на дисертационния труд на Веселина Узунова на тема:

„Американо-иранските отношения между две кризи – национализацията на петрола и кризата със заложниците (1951-1979)“

за придобиване на научната и образователна степен „доктор“

Отношенията между САЩ и Иран в периода на Студената война от една страна са определящи за цялостното развитие на политическата обстановка в един от най-невралгичните райони на света – този на Близкия Изток и от друга – в много голяма степен са в основата на възхода на радикалните ислямистки движения, очертаващи се като най-значим и първостепенен проблем пред който е изправена днес международната общност. Изследването на избраната тема засяга множество въпроси, свързани както конкретно със сложните и неравностойни двустранни отношения между държава – свръхсила и държава стремяща се да отвоюва някаква политическа и икономическа самостоятелност, така и в по-общ план на международните отношения в контекста на грандиозното противопоставяне Изток – Запад. Това, разбира се, са само част от най-категоричните доказателства за безспорната значимост и актуалност на изследваната в дисертационния труд тематика.

Убедителен е и изборът на хронологическия обхват на изследването. Той включва най-активния период в развитието на двустранните отношения и също така съвпада с важни събития и кризи от епохата на Студената война. Хронологическите граници на труда позволяват да се изследват всички етапи, през които преминават американо-иранските

отношения, да се проследи възникването и еволюцията на основните проблеми и в голяма степен да се очертаят причините, довели до драстичния конфликт между двете държави.

В увода г-жа Узунова е формулирала ясни и изпълними цели на своя дисертационен труд, а именно да анализира посредством американо-иранските отношения, общите насоки и принципи на американската външна политика в региона, както и сложните глобални и регионални политически и икономически влияния върху динамиката на двустранните отношения. С оглед изясняването на сложната тематика са използвани научни изследвания и методологични подходи, характерни за историята, политологията и международните отношения, което и определя в някакъв смисъл и приносния характер на дисертацията.

Докторантката прави и доста обстоен преглед на основните изследвания по темата които са почти изцяло чуждоезични. Коректно отбелязва достиженията и недостатъците, дължащи се на обективни и субективни причини. И с основание отбелязва, че въпреки несъмнената значимост на темата и големия експертен и обществен интерес към нея, тя е твърде бегло отразена в българските обществени науки. И тук именно е и най-същественния принос на дисертацията – че се появява за първи път на български едно цялостно изследване, което подлага на задълбочен научен анализ тези толкова важни за международната политика в епохата на Студената война двустранни отношения.

Избраната структура на изложението спомага напълно за постигането на изследователските цели на докторантката. Отделните глави са посветени на обособени етапи в еволюцията както на политическата обстановка в Близкия изток, така и на американо-иранските отношения. От своя страна главите са разделни на отделни параграфи, което

допълнително допринася за доброто представяне на различните проблеми и аспекти на изследваната тема.

Първа глава, озаглавена „Иран и Великите сили. Установяване на американското влияние“ има важно въвеждащо значение към конкретната изследователска проблематика. Тя разглежда периода до началото на Студената война, когато вече американската политика към Иран става значително по-активна и тази част на света се превръща в стратегически регион на американските външнополитически интереси. Още тук г-жа Узунова извежда основните акценти на дисертационния труд, които принципно остават непроменени и за годините на същинското изследване. Тя точно оценява голямото стратегическо значение на Персия в англо-руското съперничество за надмощие в района на Предна и Средна Азия. От една страна са изведени механизмите на двата експанзионистични фактора за установяване на влияние върху персийската държава и от друга, твърде ограничените възможности на персийските владетели, лавирайки между противоричивите интереси на Великите сили, да съхранят поне частична политическа автономия. Като възможен и най-ефективен отпор на англо-руския, а по-късно на англо-съветския експанзионистичен натиск, Иран вижда в търсенето на външнополитическа подкрепа от някоя трета сила в региона – първо Германия, а по-късно САЩ. Така по обективен начин непосредствено след края на Втората световна война се създават условия за постепенното засилване на американското влияние в тази част на света и в частност в Иран. В тази първа глава г-жа Узунова извежда и друга съществена теза, която ще се утвърди и пред следващия период – налага се принципът - модернизацията в Иран да се осъществява посредством установяването на авторитарен режим – традиция поставена още от Реза хан Пахлави. В тази глава докторантката демонстрира не само отлично познаване на цялостната модерна и съвременна история на Иран и на

международните отношения, но и способности да анализира аргументирано дългосрочни исторически процеси.

Във втората глава, наречена „Факторът петрол във вътрешната и външната политика на Иран (1949-1953). Който притежава петрола, той контролира държавата“, г-жа Узунова прави задълбочен анализ на първата остра международна криза, в епицентъра на която е иранската държава. В началото е направен кратък преглед на откриването и експлоатацията на петролните залежи в Персия още от края на XIX век до периода на Втората световна война. Напълно основателно авторката отбелязва установяването на неравностойни отношения между персийската държава и чуждестранните нефтени компании, подкрепяни от своите европейски правителства. Изведени са причините за неизгодността на концесионните договори, които се дължат от една страна на некомпетентността и алчността на персийските шахове, но също и на безпардонния финансов, политически, а понякога и военен натиск на Великите сили. В тази глава са много добре отразени съществените промени, които настъпват от една страна в иранското общество след развенчаването на авторитарния режим на Реза хан и от друга, отслабналите позиции на Великобритания в региона след края на Втората световна война. На фона на тези процеси е изведена засилващата се роля на САЩ като основна сила, способна да спре разрастващата се комунистическа експанзия, откровено подкрепяна от Москва.

Кризата с национализацията на петрола в Иран и рязкото влошаване на англо-иранските отношения се превръщат в сериозен тест за следваната от САЩ политика в започналата Студена война. Точно е анализирана сложната ситуация, в която се оказват САЩ – от една страна да подкрепят своя твърд и основен съюзник – Великобритания и от друга да не загубят позиции в иранското общество и да го тласнат към прокомунистическа

ориентация. Авторката съвсем правилно е отбелязала, че със свалянето на Мосадек от власт американската външна политика вече трайно се обвързва с политическите и икономическите процеси в Иран, поемайки всички позитиви и негативи, произхождащи от това. Добре е представен и религиозният фактор по време на кризата с национализацията на петрола, като антгомодернизационен и ксенофобски и е показано същественото му място в намиращото се на кръстопът иранско общество. И в тази глава г-жа Узунова демонстрира способността да анализира точно процесите и да извежда аргументирани и убедителни изводи.

Трета глава „Американо-иранските отношения от Айзенхауер до Джонсън и тяхното влияние върху вътрешнополитическите процеси в Иран“ поставя вече изцяло акцента върху американската външна политика към Иран и контактите с режима на Мохаммад Реза Пахлави. Изведени са основните цели на американското икономическо и политическо присъствие в региона и способите, чрез които се осъществява. Г-жа Узунова прави точно и аргументирано разграничение в методите на въздействие от страна на САЩ, съобразно сменящата се във Вашингтон администрация, което намира пряко отражение и в развитието на двустранните отношения. Добре е показано, че докато при управлението на републиканците подкрепата за режима на шах Мохаммад Реза е откровено подчинена на геостратегическите интереси на САЩ, то при демократите тя се обвързва с условието за провеждане на съществени социални и икономически реформи, които да направят обстановката в Иран по-стабилна и предсказуема.

Добре е представен и стремежът на шаха да използва и осребри стратегическото значение на Иран в острото противопоставяне Изток – Запад. Но факта, че икономическото и военно издигане на Иран през втората половина на 60-те години не е обвързано с достатъчни ефективни

реформи, които да смекчат социалното неравенство, да ограничат корупцията в администрацията, както и неотслабващите полицейски репресии, става първопричина за разрастването на една макар и твърде нехомогенна, но достатъчно масова и единна в антиамериканските си нагласи опозиция.

Процесите както в Иран, така и в международните отношения в тази част на света са представени на фона на динамично измянащата се политическа обстановка в Близкия Изток и най-вече с надигащото се панарабско движение, намиращо политическа, икономическа и военна подкрепа от страна на Съветския съюз.

В тази глава авторката детайлно разглежда корените и причините за развитието на ислямския радикализъм в Иран. Направени са точни характеристики на ислямските водачи и тяхното влияние сред обществото. Правилно е изведена взаимовръзката между процесите на ускорена модернизация и урбанизация довели до рязко увеличаване на градското население и наред с това изоставането в културната и социалната адаптация на тези многобройни „нови граждани“, които всъщност стават обществената среда за развитието на крайния национализъм и религиозен фундаментализъм.

Последната, четвърта глава, озаглавена „Големият обрат в американско-иранските отношения: от Никсън до Картър“ разглежда изострящите се противоречия в двустранните отношения през десетилетието от края на 60-те до края на 70-те години на XX век. В нея продължава да се проследява непоследователната американска политика, люшката се между пълната подкрепа и определянето на Иран като основен и почти единствен стълб на западната политика в Персийския залив при президента Никсън до колебливите и не особено умели действия при президентите Форд и Картър. Като тези ходове се поставени на фона

на все по-засилващото се вътрешно неодобрение в американското общество за подкрепата, която оказва страната на един от най-репресивните режими в света.

И докато Съединените щати като че ли все по-трудно намират ефективни решения за запазване на влиянието си в региона, в текста се акцентира на нарастващите опити на шаха за постигане на по-голяма както икономическа, така и политическа самостоятелност и стремеж да утвърди Иран като водещ фактор в района на Близкия Изток. И тук добре е направена връзката между петролната криза вследствие политиката на страните от ОПЕК и влошаващите се отношения между Вашингтон и Техеран.

В тази част докторантката представя главните характеристики на установения от аятолах Хомейни ислямски режим и прави точни коментари върху днешната съдба на древната държава, изказвайки основателно тезата за драстично връщане назад на Иран в политическото, икономическото и културното му развитие.

В края на текста са отразени всички важни моменти, свързвани със срутването на режима на шаха и последвалата криза с американските зложници, довело до радикалното скъсване на американско-иранските отношения.

ЗаклЮчението излага точни и аргументирани обобщения и изводи.

Въпреки отличното впечатление, което прави текстът, в него могат да бъдат открити и някои недостатъци. Най-същественият е, че на места се нарушава хронологическият подход. Така на пример, в трета глава, която разглежда процесите от средата на 50-те до края на 60те години е представено Ислямското революционно движение в неговото цялостно развитие до 1979 г. Подобен проблем може да се види и при представянето

на организацията СЕНТО, където основаването на съюза е разгледано няколко страници, след като вече терминът е въведен в изложението.

Разбира се, независимо от тези забележки, категорично може да се заяви, че дисертационният труд представлява едно успешно изследване, съчетаващо умело историческия и политоложкия анализи.

Бих искал да разбера личното обяснение на докторантката на, може би, най-фундаменталния въпрос, произхождащ от изследването на американо-иранските отношения. С недостатъчно адекватен анализ на развитието на политическите и обществени процеси в Иран от страна на Държавния департамент или пък с липсата на реална алтернатива за надежден партньор в Близкия Изток, може да се обясни твърде едностранното обвързване на американската политика с режима на Мохаммад Реза Пахлави, въпреки проявяващите се все по-масови антиамерикански настроения в Иран, довели в крайна сметка до тоталния враждебен разрыв в отношенията между двете държави.

Представената работа отговаря напълно на всички изисквания за подобен труд и абсолютно убедено си позволявам да препоръчам на уважаемото Научно жури да присъди на Веселина Железанова Узунова научната и образователна степен доктор.

София

25 май 2015

доц. д-р Даниел Вачков